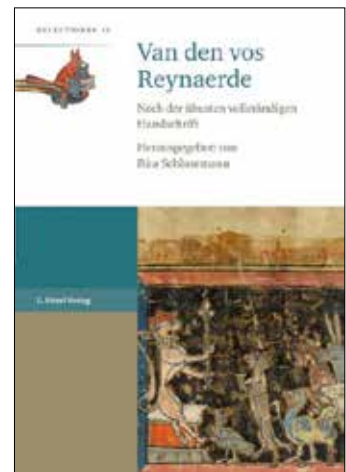

Het oudste handschrift van Van den vos Reynaerde opnieuw uitgegeven

PAUL WACKERS

De meeste moderne lezers kennen *Van den vos Reynaerde* uit vertalingen of bewerkingen. Het aantal gebruikers van edities van de oorspronkelijke tekst is beperkt. Alle moderne bewerkingen van het verhaal zijn echter uiteindelijk gebaseerd op het origineel en dus is het belangrijk dat wetenschappers aandacht blijven besteden aan edities daarvan. Wat dat origineel is en hoe dat het beste aan een modern publiek (hoe beperkt ook) kan worden aangeboden, zijn namelijk allerminst vanzelfsprekende of vastliggende kwesties. Dat komt doordat we twee complete handschriften van de tekst over hebben die niet precies hetzelfde verhaal aanbieden. Met name het einde verschilt. Bovendien zijn beide handschriften niet perfect. Ze bevatten fouten in hun afschrift en er bestaat op dit moment geen algemeen aanvaarde of universeel bruikbare methode om die fouten te verbeteren. Beide zaken spelen een rol bij het beoordelen van deze nieuwe editie.¹

De twee complete handschriften worden het Dyckse en het Comburgse handschrift genoemd. Het oudste van de twee is het Dyckse handschrift. Dat is rond het midden van de veertiende eeuw ontstaan in het oostelijke deel van Holland of het westelijke deel van Utrecht. Het Comburgse handschrift

is rond 1400 ontstaan in Oost-Vlaanderen. Het Dyckse handschrift is gekarakteriseerd als een slordig afschrift van een goed voorbeeld, het Comburgse als een zorgvuldig afschrift van een matig voorbeeld.² Ze hebben dus allebei hun sterke en hun zwakke kanten. Als we echter kijken naar de rol die ze gespeeld hebben in de editiegeschiedenis van *Van den vos Reynaerde*, dan blijkt dat daarin Comburg enorm domineert.

Voor de negentiende eeuw kon dat niet anders, want Comburg is in 1805 ontdekt en Dyck pas in 1907. Maar ook in de twintigste en eenentwintigste eeuw is Comburg het favoriete handschrift van editeurs en andere wetenschappers geweest. Dyck heeft veel minder aandacht gekregen. Waarschijnlijk zijn de redenen om de voorkeur aan Comburg te geven dat het uit dezelfde streek komt als het verhaal zelf, terwijl Dyck uit de noordelijke Nederlanden komt en dat Dyck eerder ophoudt dan Comburg. In Dyck is het einde dat de koning Firapeel uitlegt waarom hij boos en bedroefd is, waarop Firapeel zegt dat er dan een verzoening moet komen waarbij Belijn en zijn geslacht de compensatiegift zullen zijn en alle dieren Reynaert en de zijnen zullen achtervolgen en doden. De feitelijke verzoening wordt niet beschreven. De slotregel in Comburg (*Ende maecten pays van allen dinghen*) en de regels in dat handschrift waarachter het acrostichon BI WILLEME verondersteld wordt, ontbreken dus.³ Ik denk dat de meeste editeurs dat acrostichon niet wilden missen, maar het kan zijn dat ik het gewicht onderschat dat aan de lokalisering wordt gegeven. In elk geval, tot nu toe is Dyck maar driemaal volledig uitgegeven (de laatste maal zeventig jaar geleden) en steeds in diplomatische vorm.⁴

Rita Schlusemann heeft nu Dyck opnieuw uitgegeven en haar boek is de eerste kritische uitgave van de tekst van *Van den vos Reynaerde* in dit handschrift. Ze heeft de afkortingen stilzweigend opgelost, het hoofdlettergebruik, de spelling en de interpunctie aangepast, evidente fouten verbeterd en af en toe lacunes aangevuld. Aan haar editie heeft ze een vertaling in hedendaags Duits toegevoegd. Ze introduceert de tekst in hoofdlijnen in haar inleiding. Bij de editie plus vertaling geeft ze tekstkritisch commentaar en inhoudelijke toelichting bij details. Het boek wordt afgesloten door een namenlijst en een bibliografie.

Een aantal malen benadrukt Schlusemann dat ze niet de oorspronkelijke tekst van *Van den vos Reynaerde* wil uitgeven maar een kritische editie van de versie van Dyck (zie XLIII–XLV). Ze benadrukt ook dat ze voorzichtig kritisch editeert en niet in alle mogelijke gevallen ingrijpt. Ze geeft daarnaast aan dat haar ingrepen niet alleen gebaseerd zijn op de andere handschriften van *Van den vos Reynaerde* (voornamelijk Comburg natuurlijk), maar ook op de latere traditie, d.w.z. *Reynaerts historie* en de prozabewerking die Gheraert Leeu daarvan maakte. Dat is een verstandig besluit, maar het is opmerkelijk dat ze nergens vermeldt dat ze van de twee handschriften van *Reynaerts historie* uitsluitend Brussel, KBR, 14601 gebruikt (het andere correspondeert niet met *Van den vos Reynaerde*) en dat ze dat handschrift in haar tekstkritische noten met B aanduidt, overigens geheel volgens de traditie. De mensen die die noten gebruiken, zullen dat wel weten, maar het had toch beter vermeld kunnen worden. En ik heb geen enkele plaats gevonden waar een tekstuele ingreep verantwoord wordt met behulp van de prozadruk van Leeu. De vermelding daarvan had van mij dus weg mogen blijven. De ingrepen die Schlusemann doet, lijken mij overigens heel verdedigbaar en haar manier van voorzichtig kritisch uitgeven past goed binnen de hedendaagse traditie.

Schlusemanns manier van editeren lijkt mij gebaseerd op die in de BIMILireeks.⁵ In elk geval lijkt de verantwoording van haar editie sterk op het type verantwoording dat in de delen van die reeks te vinden is. Het gaat om een vorm van editeren waarbij moderne lezers zo weinig mogelijk geconfronteerd worden met zaken waaraan ze niet gewend zijn. Zo worden bijvoorbeeld de hoofdletters waarmee in handschriften alle versregels beginnen, niet gerespecteerd. Hoofdletters worden alleen gebruikt bij het begin van zinnen, zoals tegenwoordig gebruikelijk is. Ik sta erg achter die grondhouding. Het trof mij bij deze editie wel, dat dit principe niet volledig gevolgd wordt. De lombarden (grote, gekleurde hoofdletters) in het handschrift worden weergegeven door het zetten in vet en het plaatsen van een witregel vooraf. Het handschrift bevat bovendien enigszins vergrote hoofdletters die rood gemarkeerd zijn. Die leiden in de editie tot een paragraafteken voor de versregel. Dit impliceert dat de editie

behalve de moderne structurering (verdeling in episodes en verdeling in 'moderne' zinnen) ook de middeleeuwse structurering van het handschrift aanbiedt, dat laatste met behulp van signalen die in moderne boeken in deze vorm niet gebruikelijk zijn en die afwijken van de visuele vorm van het handschrift. Op dit punt is Schlusemanns editie niet uitzonderlijk. Het is in moderne edities gebruikelijk. Ik ben mij echter al lezend in haar editie gaan afvragen of het nog wel zinvol is. Het principe komt volgens mij voort uit de tijd dat het zien van handschriften nog veel inspanning vereiste. Men moest naar de bibliotheek reizen waar het handschrift lag, of foto's of microfilms bestellen. In zo'n situatie zijn onderzoekers geholpen met informatie over de structuur van een handschrift. Maar tegenwoordig zijn heel veel handschriften (waaronder Dyck) na enkele muisklikken op het computerscherm te zien. Iemand die wil weten hoe een handschrift gestructureerd is, kan het beste naar het origineel kijken. De hulp op dat punt in edities is dus overbodig geworden. En 'gewone' lezers hebben er geen behoefte aan. Zouden we er dan niet beter mee ophouden? Het moge duidelijk zijn dat dit geen kritiek is op Schlusemanns editie maar een algemene reflectie op een aspect van de huidige editiepraktijk die is opgeroepen door het recenseren van haar editie.

Terug naar Schlusemanns boek zelf. De inleiding is beknopt en zakelijk. Achtereenvolgens worden behandeld: de verhaaltraditie waarin *Van den vos Reynaerde* staat, de handschriftelijke overlevering van de tekst, de auteur, de inhoud en de structuur van het verhaal, de rol van verbaal geweld en ruimtesymboliek in het verhaal, het publiek, de receptiegeschiedenis in de Nederlanden en in Duitsland, en ten slotte de geschiedenis van het onderzoek. Het boek bevat daarnaast, als een soort tweede inleiding (?), een beschouwing van Gerrit Helm over de mogelijkheden om *Van den vos Reynaerde* in het onderwijs te gebruiken. Ik vond dat een opmerkelijk stuk, omdat ik het niet verwachtte. Iemand die vooral geïnteresseerd is in *Van den vos Reynaerde* zelf, zal geneigd zijn het over te slaan, iemand die geïnteresseerd is in onderwijs over historische literatuur, zal het niet zo gauw in een editie als deze zoeken. Het lijkt mij wel een gedegen stuk en het bevat veel verschillende soorten didactische suggesties. Ik kan mij

voorstellen dat het voor leraren in de Duitse Bundeslanden grenzend aan Nederland, waar Nederlands op de middelbare school wordt gedoceerd, inspirerend kan zijn, al zou ik de leerlingen zelf eerder een boek als dat van Hubert Slings of eigen lesmateriaal voorschotelen.⁶ Maar dit deel van Schlusemanns boek kan beter beoordeeld worden door iemand die zelf nog in het onderwijs zit.

In het detailcommentaar bij de tekst valt op dat vaak verwezen wordt naar verwante plaatsen of naar secundaire literatuur. Het innerlijke verband van de tekst wordt dus duidelijk gemaakt en tekstplaatsen worden gerelateerd aan het Reynaertonderzoek en aan algemene studies over aspecten van de middeleeuwse cultuur. De noten in de inleiding bieden samen met deze verwijzingen een goede wegwijzer aan lezers die meer willen weten.

Over de inleiding is al aangegeven dat die beknopt en zakelijk is. Die karakterisering kan ook voor het boek als geheel worden gebruikt. Het biedt een betrouwbare editie met een, voor zover ik dat kan overzien, eveneens betrouwbare vertaling (maar daarover is de opinie van moedertaalsprekers van het Duits veel belangrijker), voorzien van zinvolle kennis en wegwijzers naar meer informatie. Er worden geen nieuwe interpretaties gegeven maar breed gedeelde opvattingen helder weergegeven. De inhoud is verzorgd, maar niet vlekkeloos.⁷ De uiterlijke vorm is eenvoudig, maar aangenaam in het gebruik.

Het boek lijkt mij om twee redenen belangrijk. De eerste is dat nu voor het eerst een kritische editie wordt aangeboden van de versie Dyck. Die is een aanwinst voor het Reynaertonderzoek en zal zeker voor filologisch werk over *Van den vos Reynaerde* gebruikt gaan worden. De tweede is dat er nu weer een Duitse vertaling gemakkelijk beschikbaar is. Voor de Duitse traditie is *Reynaerts historie* veel belangrijker dan *Van den vos Reynaerde* maar die laatste tekst heeft grote kwaliteiten en er wordt in de Nederlanden heel veel aandacht aan besteed. Daarom is het zinvol dat Duitssprekenden met belangstelling voor de Nederlandse cultuur nu weer de beschikking hebben over een vertaling van dit meesterlijke verhaal. (De

oudere vertalingen zijn heel moeilijk meer te krijgen.) Wie Nederlands kent en tevreden is met globale kennis van het verhaal, hoeft het boek niet aan te schaffen, maar voor verzamelaars in de Lage Landen is het een interessante, enigszins afwijkende aanwinst.

Van den vos Reynaerde. Nach der ältesten vollständigen Handschrift herausgegeben von Rita Schlusemann, Stuttgart, S. Hirzel Verlag, 2022, 200 p.

NOTEN

1 Voor meer achtergrond over editeren en de handschriften van *Van den vos Reynaerde* zie Paul Wackers, 'Wat staat er eigenlijk?: over het editeren van *Van den Vos Reynaerde*', in: *Tiecelijn 29. Jaarboek 9 van het Reynaertgenootschap*, (2016), p. 98-118.

2 J.W. Muller, *Critische commentaar op Van den vos Reinaerde naar de thans bekende handschriften en bewerkingen*, Utrecht, Oosthoek, 1917, p. 15.

3 Zie over het acrostichon Wackers, 'Wat staat er eigenlijk?', p. 98-103.

4 De eerdere uitgaven zijn van H. Degering (1910 en 1921) en W.Gs Hellinga (1952). Een diplomatische uitgave geeft de tekst van het handschrift zo precies mogelijk weer zonder ingrepen van de editeur.

5 <https://agenda-verlag.de/produktkategorie/niederlande/bimili/>.

6 Hubert Slings, *Reinaert de Vos*, Amsterdam, AUP, 1999. Cf. <https://www.aup.nl/nl/book/9789053562475/reinaert-de-vos>.

7 Het boek bevat foutjes van verschillende aard. Ik geef een paar voorbeelden. In de Inhoudsopgave ontbreekt het paginanummer waarop de editie begint en er wordt een paragraaf 'Verbale Gewalt' aangegeven, die in het boek 'Verbale Gewalt und raumsemantische Ordnung' genoemd wordt. Op p. XIX wordt gesteld dat geen enkel hofdier het vossenhol binnengaat, maar Grimbeert doet dat wel (vgl. rr. 1348-51). Op p. XXVI wordt voor de oudere Duitse vertalingen van *Van den vos Reynaerde* verwezen naar p. XLIII. Dat moet zijn p. XLVI. Op p. 4, r.27 staat: *mi ene*. Dat moet zijn: *mi ene*. (Het cursief geeft een emendatie aan.) Op p. 195 wordt het tijdschrift *Maastaf* als *Maastaf* aangeduid. Het betreft allemaal kleinigheden, maar edities zouden zo foutloos mogelijk moeten zijn.